

EVLIJA CSELEBI* MAGYARORSZÁGON

Tasnádi Edit

turkológus, műfordító
tasnadi.edit@gmail.com

„Ha e kapunak boltíveit s jobbról és balra, az alsó és felső kapukeretekben lévő márványmunkát leírni, könyvünkben hátramaradnánk. Magas kapu ez, mintha a kapuk kapuja volna. E kapun bemenvén, nyolcvan lépcsőjű tágas kőlépcsőn a király tanácstermébe jutunk. Magas *dívánhkáne*¹ ez, melynek nincs párja a világon. Tiszta *szemakuszi* márvány fölé különféle kámeleon festéket készítették, s valódi *khinai* házhoz hasonlít. A falakon lévő különös és csodás festmények bámulatot keltenek. A nagy *dívánhkáne* földjét különféle vésett, gyönyörű márvánnyal rakták le, hogy az hasonlíthatatlan. E régi épületnek némely helyei öt-, hat-, hétméteres kastélyhoz hasonlóak, s minden kastélynak kupoláján egy-egy arany gömb áll, innen nevezik ezt *Kizil Elma* (piros alma) palotájának. . .”

„Magyarország szilárd erődítményű és erős bástyájú fővárosának vagyis Buda várának leírása” és még sok magyar város és vár, tartományok és járások, templomok, kolostorok, kutak, fürdők, hidak, népkonyhák és bazárok, portyák, hadjáratok és mozgósítások, vendégség, étkezés, ruházat és a mindennapi élet megannyi jelenetének ábrázolása Evlija Cselebitől maradt ránk. És jó, hogy ránk maradt, mert például a törökkori Budin, azaz Buda várának s a hódoltságkori Magyarország még

oly sok szegletének egyetlen leírója, a hódoltság hétköznapjainak szinte egyetlen krónikása ez a török világutazó.

Eredeti nevén nem ismerjük. Az *evlija* szó szentet, szentéletűt jelent, valószínűleg nagyra tartott tanítómestere nevét választotta írói név gyanánt; a *celebi* pedig a tanult embereknek kijáró megszólítás volt. Életéről is csak annyit tudunk, amennyit ő maga mond-mesél magáról. Négyszáz esztendeje, 1611-ben született Isztambulban. 117 évet megélt édesapja – aki Szülejmán szultán mellett részt vett a szigetvári hadjáratban – jó nevelésben részesítette. Katonai iskolát is végzett, elkísérte IV. Murádot egy hadjáratba, de nem maradt szpáhi, mert az apja házában megfordulók elbeszélései felébresztették benne az utazási vágyat, s egy álom végképp új irányt szabott életének. Első lépésként bebarangolta Isztambult, aztán Bursa következett, majd İzmit, Trabzon és egyre táguló körökben a hatalmas Oszmán Birodalom, később Ausztria, Egyiptom, Szudán, Etiópia, Kréta, Dagesztán tájait járta – felsorolni is nehéz útjainak állomásait. Hol fontos leveleket hozott és vitt, hol hadjáratokhoz csatlakozott, de ami a legfontosabb: a hely és az idő gondos megjelölésével feljegyzett mindent, amit figyelemre méltónak vélt. Az eredmény a tízkötetes *Szejahatnâme*,² az *Utazások könyve* az első jelentős

* A név mai török helyesírása: Evliya Çelebi

¹ divanhane: szultáni tanácsterem

² mai török helyesírással: Seyahatname

török prózai művek egyike, s műfajteremtő példa a török irodalomban. Méltatói különösen sokra tartják népi szólásoktól, élőnyelvi fordulatoktól eleven stílusát. Szavahihetőségét olykor vitatják ugyan, holott amikor ideje és módja van, hihetetlen pontosságra törekszik. Pécs várát és a főtéren álló mecsetet például így írja le:

„Alacsony dombszerű hegy szelénél négyszög alakú, erős kőépítésű szép vár, amelynek alapkövei mind olyan nagyok, mint egy elefánt termete. Egészen faragott kőből van építve. Fala egyszeres és alacsony, de vastag és széles fal, magassága húsz rőf; köröskörül mély és széles árok van, mely építészeti rőfökkel teljes nyolcvan rőf szélességű, kettős, mély árok; ez árok közepének egészen a fenekén halformára összegyülemlett föld van, mely a várat körül fogja. . . Gázi Kászim pasa dsámija igen tetszetős és szép, ezért nagy sokaság látogatja. Hosszában és szélességében száz lépés. Művészi mimberje,³ mihrábja,⁴ a műezzinnek máhfilja⁵ és egy drágakövekkel kirakott kürszije⁶ van, melyet szóval elmondani és leírni nem lehet. Egy kerek magas kupolája van, mely mintha az ég esztergályosának kezéből került volna ki.”

Ötven esztendőt töltött utazással, és hatalmas művének jelentős része, mintegy tizede szól a nagy-magyarországi területeken látottról-tapasztaltatról. Nem tudjuk biztosan, hogy Egyiptomba vagy már Isztambulba visszaérkezvén érte-e utol a halál 1682-ben.

Szerzőjéhez hasonlóan műve is kalandos utat járt be. Három kéziratot példányát őrzik,

³ minber: faragott, lépcsős emelvény, a dsámik „szószéke”

⁴ mihrap: a Kába-kő irányát mutató fülle a dsámik falában

⁵ mahfil: ráccsal elválasztott, magasított hely a dsámikban

⁶ kürsü: emelvény, dobogó; szószék

de nyomtatásban még válogatás is csak a 19. században jelent meg belőle. Az első teljes kiadás munkálataiban részt vállaló Kilisli Doktor Rifat Bey az előző kiadásra utalva jegyezte fel: „A nyomdában időnként láttuk a korrektúrapéldányokat. Az akkori cenzorok nagy érdeklődést mutattak Evlija Cselebi műve iránt, s bár jóindulatúnak mutatkoztak, a szultánságra és a kormányra vonatkozó részletek közül jó néhányat kihagytak, illetve megváltoztattak, s a mű sok fejezete, illetve szava helyett mást tettek be. Cevedet bey a cenzúra által kihagyott részeket egy nagy tekercsbe göngyölve elrakta egy külön szekrénybe, azzal a reménnyel, hogy jön majd egy szabadabb kor, amikor újra ki lehet adni, s akkor ezeket a részeket az eredeti helyükre vissza lehet illeszteni. Íme, ez az egyik fontos oka annak, hogy Evlija Cselebi Szejabatnáméját újrayomtassák. . .” Az első nyolc kötet még arab, az utolsó kettő már latin betűs írással jelent meg (1898–1928; 1935–38).

Nekünk, magyaroknak is részünk volt ebben: a magyarországi utazásokról szóló hatodik kötet Akadémiánk támogatásával, Vámbéry Ármin előszavával és Karácson Imre közreműködésével jelent meg.

Ez a kötet magyar fordításban már 1904-ben is napvilágot látott az Akadémia *Török történetírók* sorozatában. A további búvárkodások során Karácson fölfedezte, hogy a hetedik kötetben is vannak magyar vonatkozások. Miután a török cenzúra akkor állította le egy időre a Cselebi-kiadást, Karácsonnak a legnagyobb óvatossággal kellett dolgoznia a további fordításon. Mégis, már 1908-ban megjelent magyarul Evlija Cselebinek az 1664–1666 közötti Magyarországon és Ausztriában tett utazásairól szóló beszámolója.

Buda visszafoglalásának 300. évfordulója alkalmából jelentette meg a Gondolat Kiadó Karácson Imre 1904-es, immár történelmi

értékű fordítását (*Evlija Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660–1664*, 1986). Szerzőnk születésének 400. és Buda visszavételének 325. évfordulóján jó lett volna kézbe venni a másik nem kevésbé érdekes kötet újabb kiadását is...

A jeles évforduló mindenesetre nem maradt nálunk sem emlékeztető: Jankóné Pajor Ildikó, a Tabán Múzeum gyűjteményvezetője szervezésében a „*Világok vándora voltam...*” címmel 2011. május 22-én időszaki kiállítás nyílt, s ugyanakkor a Török Köz-

társaság nagykövete, H. Kemal Gür által megnyitott konferencián a kor két kitűnő kutatója tartott rendkívül érdekes előadást: Dr. Fodor Pál *Evlija Cselebi a világ török felmérője*; Dr. Sudár Balázs pedig *Evlija utazásai a hódoltságban: dátumok és tanulságok* címmel. A fiatal tudóstól a mű újraértelmezett fordítását várhatjuk.

Kulcsszavak: *Evlija Cselebi, világotutató, évforduló, Oszmán Birodalom, hódoltságkori Magyarország, Kanácson Imre*

Evlija Cselebi • Mustafa Kemal Altınsoy szobrászművész alkotása

400 ÉVE SZÜLETETT EVLIJA CSELEBI, A KÜTAHYAI VILÁGUTAZÓ

Metin Türktüzün

múzeumigazgató,
Kütahyai Régészeti Múzeum

A török történelem egyik legismertebb személyisége, a világutazó Evlija Cselebi (1611–1683) régi kütahyai családból származott. Apja, Derviş Mehmed Zilli az I. Szülejmán és I. Ahmed uralkodása közötti időszakban a szultáni udvar főaranyművese volt, de néhány hadjáratban is részt vett. A Cselebi család Bizánc meghódítása után költözött a kütahyai Zeryen (Maltepe) negyedben álló házából Isztambulba. Itt született és nőtt fel Evlija Cselebi. A szultáni udvar iskolájában kiváló nevelésben részesült, emellett külön kalligráfia-, zene-, testnevelés-, arab- és *Korán*-órákra járt, s *hafiz* is lett, azaz fejből tudta, recitálta a *Koránt*.

Saját elbeszélése szerint az apjától és más rokonaitól hallott mesék, legendák és történetek ébresztették fel benne a vágyat, hogy utazzon, világot lásson, megismerje a Föld különböző vidékein élő népeket, kultúrájukat és építészeti alkotásaikat. A végső indítást egy álmától kapta. Hét évtizedes életéből mintegy fél évszázadot töltött azzal, hogy az Oszmán Birodalom tájain, illetve néhány közeli országban utazgatott, s részletesen leírt mindent, amit a bejárt helyeken tapasztalt. *Seyahatname* (*Utazások könyve*) címmel ismertté vált tízkötetes műve mind terjedelme, mind tartalma szempontjából egyedülálló helyet foglal el az útirajz-irodalomban.

A szakértők nagy része „kora rendkívüli írójának és művének” tekinti Evlija Cselebit, illetve munkáját. A tudomány és az irodalom világában egyaránt jól ismert *Utazások könyvé*-vel a szerző korának tanújaként vezet bennünket a 17. századi társadalom mindennapjainak világában.

Evlija Cselebi korának rendkívüli figurája. Tevékenységével elnyerte az udvari körök elismerését, minek folytán igen fontos feladatokat kaphatott volna, belőle azonban hiányzott a hivatali emelkedés iránti vágy, s a kényelmes, nyugodt élet helyett inkább a maga választotta utat járta. Életét az utazásnak és tapasztalásnak szentelve, az így nyert tudást a látottak lejegyzésével az utána következő generációk kincsévé tette.

Az általa bejárt és részletesen leírt helyek nagy része akkor az Oszmán Birodalomhoz vagy ahhoz közeli országhoz tartozott, ma azonban ezek közül jelentékeny területek más országok határai között fekszenek. Evlija Cselebi és műve már csak ezért is nemzetközi értéket képvisel.

Születésének 400. évfordulója alkalmából az UNESCO a 2011. esztendőit Evlija Cselebi-évnek nyilvánította. Minthogy az *Utazások könyvé*-ben több helyütt is szó esik Kütahyáról és a szerzőnek a család származási helye iránti szeretete és vágyakozása is kicsendül a sorok